Kampen om åkermarken

Klimatkris, förlust av biologisk mångfald och en växande befolkning att mätta. Stora delar av åkermarken i Europa byggs bort samtidigt som sättet vi använder marken på är avgörande för flera av världens utmaningar. På många håll höjs nu röster mot att åkermark asfalteras och i Uppsala väntar slutstriden.

TEXT OCH FOTO KRISTIN KARLSSON

Att bygga på åkermark är ett oåterkalleligt beslut, säger Ingmar Messing, professor vid Sveriges Lantbruksuniversitet (SLU) i Uppsala.

Ragnar Brugård är kritisk mot planerna på att bygga en ny tågstation med anslutande vägar på marken som tillhör gården där han växte upp.

Söder om Uppsala ligger slätten inbäddad i tjock dimma. Varken de mäktiga kraftledningsstolparna eller höstlövens färger syns. På nära håll däremot sticker det skira, gröna höstvetet upp ovanför den mörka lerjorden. Åkermarken tillhör gårdarna i Danmarks-Söderby som omgärdas av både motorväg och järnväg.

– Där borta planerar kommunen att bygga en trafikplats, säger Ragnar Brugård och pekar över det öppna fältet mot en röd lada som ligger precis intill E4an.

– Det får bara inte hända. Om de asfalterar förstörs jordbruksmarken för all framtid.

Ragnar Brugård vänder sig om och med motorvägen i ryggen går han tillbaka mot gården där han växte upp.

– Jag blev aldrig en riktig bonde, men känslan för jorden och landsbygden har jag i mig, säger han.

Tillsammans med sina två syskon arrenderar han ut åkermarken till en granne, som även brukar sin egen och merparten av de andra markägarnas åkrar på Danmarksslätten. Framför allt odlas det kvarngrödor, om kvaliteten håller vill säga, annars blir det djurfoder.

– Men kvaliteten är oftast bra. De här lerjordarna är enormt bördiga.

DET ÄR DAGS FÖR förmiddagsfika och idag får kaffekoppen samsas med en bunt utredningar och kartor på köksbordet.

– Det här Uppsalapaketet är verkligen ett jättemaskineri, säger Ragnar Brugård.

Uppsalapaketet är uppgörelsen mellan Uppsala kommun och staten, där den sistnämnda lovat att bekosta ytterligare två järnvägsspår mellan Uppsala och Stockholm om kommunen i gengäld bygger 33 000 bostäder i anslutning till spåren. På Danmarksslätten, runt Bergsbrunna, planeras för en ny tågstation med anslutande vägar och trafikplats till E4an.

Ragnar Brugård för kaffekoppen till munnen, men hejdar sig.

– Jag kommer aldrig acceptera att de bygger på åkermarken och jag har juridiken på min sida, säger han och hänvisar till miljöbalken.

I miljöbalken står det att jord- och skogsbruk är av nationell betydelse och inte får bebyggas om inte ett väsentligt samhällsintresse ska tillgodoses och det inte finns annan mark att använda. Men juridiken kan vara en tolkningsfråga. En granskning från 2013 visar att det var väldigt få kommuner som följde miljöbalken. Det är till exempel inte alla som verkligen utreder vad som är ett väsentligt samhällsintresse eller om det finns andra områden att bygga på.

– Antingen är miljöbalken vagt formulerad eller så behöver kommunerna vägledning för hur de ska resonera, säger Olof Enghag, som utförde granskningen åt Jordbruksverket.

EN SOM MENAR att miljöbalken inte skyddar åkermarken tillräckligt är Anders Larsson, universitetslektor i landskapsplanering vid Sveriges Lantbruksuniversitet, SLU i Alnarp.

– Formuleringarna i miljöbalken är ospecifika och luddiga. Sverige har världens svagaste lagstiftning för att skydda åkermarken. Det måste vi ändra på så fort det bara går.

De senaste åren har Anders Larsson engagerat sig i den ideella föreningen Den goda jorden som bland annat överklagar byggärenden på åkermark för drabbade medlemmar. Arbetet har fått fart efter en prejudicerande dom 2016, då Mark- och miljööverdomstolen stoppade Ystad kommun från att bygga en 400 kvadratmeter stor villa på åkermark.

– Jag tycker det är märkligt att det tog två år att reda ut om en lyxvilla är ett väsentligt samhällsintresse. Kommunen borde sagt nej på en gång, men oftast tänker de väldigt

De senaste tjugo åren har åkermarken minskat med ca 30 fotbollsplaner per dygn. Anledningen är både bebyggelse och att marken växt igen.

”Asfalterar de förstörs jordbruksmarken för all framtid”

kortsiktigt, säger Anders Larsson.

Efter att rättsläget klarnade har Mark- och miljödomstolen, MÖD, avgjort till åkermarkens fördel i så gott som alla ärenden, fyra detaljplaner och drygt 30 bygglov. I princip klassar MÖD all jordbruksmark, det vill säga åker- och betesmark, som brukningsvärd och ofta saknas utredningar av alternativa områden att bygga på.

”Kommunerna ger nästan bort åkermarken gratis”

SVÅRIGHETEN att driva rättsliga processer är inte bara att Den goda jorden arbetar med ideella krafter, ofta kommer den även in i ett för sent skede eftersom överklagande bara kan ske om aktören yttrat sig under granskningsskedet av byggplanerna. Föreningen noterar också att kunskapen om det tydligare rättsläget inte tycks ha nått till kommunal nivå.

– Det är ett hejdlöst byggande idag. Kommunerna ger nästan bort åkermarken gratis till företag som vill investera eftersom de måste täcka sina behov av skatteintäkter, säger Anders Larsson och berättar att åkermarken i Europa försvinner i rasande takt. Ungefär 250 hektar åkermark går förlorad varje dag, och i Sverige skriver Jordbruksverket 2017 att åkermarken de senaste 20 åren minskat med en hektar i timmen, ungefär 30 fotbollsplaner per dygn. All åkermark bebyggs inte, en del växer helt enkelt igen.

– Åkermarken här i Europa är dessutom tio gånger mer produktiv än världsgenomsnittet. I princip försvinner alltså 2500 hektar varje dag, säger Anders Larsson som oroar sig för utvecklingen.

– Åkermarken minskar här, men globalt ökar den just nu eftersom fattiga länder bränner sin regnskog för att kunna tjäna pengar på att exportera mat till oss i den rika delen. Men när regnskogen huggs ner förvärras klimatet och det blir ännu svårare att odla, till exempel i södra Europa och då blir åkermarken i Sverige ännu viktigare.

– Om tio, tjugo år, när vi förstår vad vi har gjort, kommer vi att ångra oss, säger Anders Larsson.

FOTO: SLU

Anders Larsson menar att miljöbalken inte skyddar åkermarken tillräckligt.

LÅNGT FRÅN REGNSKOG, mitt i ett stilla oktoberregn, skyndar sig Uppsalas kommunalråd Erik Pelling (S) in i porten på ett nybyggt bostadshus.

– Det är full gas från kommunens sida när det gäller Uppsalapaketet och vi förväntar oss lika högt tempo från staten. Det har vi blivit lovade, säger Erik Pelling och berättar att den nya tågstationen i Bergsbrunna, med alla spår som leder dit, ska stå klar 2029.

– Tio år är en kort period, säger han och slår sig ner i trappan.

Genom fönstren i trapphuset kan Erik Pelling blicka ut över Sveriges Lantbruksuniversitet, SLUs försöksodlingar i Ultuna, åkermark som även den ingår i Uppsalapaketet och eventuellt kommer att bebyggas. Förhandlingar mellan kommunen och SLU pågår just nu och lokaltidningen skriver att slutstriden kommer att ske under hösten.

– Jag tänker att vi kanske kan förtäta ännu mer inom SLUs campus, men att inte röra

FAKTA

Miljöbalken

Kapitel 3, paragraf 4 stadgar att jord- och skogsbruk är av nationell betydelse. Brukningsvärd jordbruksmark får tas i anspråk för bebyggelse eller anläggningar endast om det behövs för att tillgodose väsentliga samhällsintressen och detta behov inte kan tillgodoses på ett från allmän synpunkt tillfredsställande sätt genom att annan mark tas i anspråk. Skogsmark som har betydelse för skogsnäringen skall så långt möjligt skyddas mot åtgärder som kan påtagligt försvåra ett rationellt skogsbruk.

någon jordbruksmark kommer att bli svårt, säger Erik Pelling och menar att han som gammal agronom och SLU-student får ont i själ och hjärta av att bygga på åkermark.

– Jordbruksmark är en sinande naturresurs och hela tiden är vi fler som ska ha mat, säger Erik Pelling och förklarar att det var just därför han valde att utbilda sig till agronom.

Och ändå, med din kunskap, är du ansvarig för att bygga på den?

– Vår strategi är att vi överlag ska vara mycket försiktiga med att bygga på åkermark och vi är bättre nu än vad vi varit historiskt. Men om marken är stadsnära, som här i Ultuna och på Danmarksslätten, ja då står bostadsbyggande högre i rang. Däremot tänker vi inte bygga på Uppsalaslätten, säger Erik Pelling som medger att de ständiga intressekonflikterna inte alltid gynnar ett långsiktigt och globalt perspektiv, att det ofta blir de nära och kortsiktiga intressena som vinner.

– Vi måste hela tiden väga många intressen mot varandra. Till exempel har Uppsala varit bra på att skydda skog och parker, även om det ibland kanske hade varit klokare att bygga i skogen, men då riskerar vi att få opinionen emot oss. Fokus från till exempel Naturskyddsföreningen är ju att värna rekreativa områden som skog och naturreservat, säger Erik Pelling.

Att politiker är känsliga för opinion är ingen nyhet och Erik Pelling är inget undantag.

– Det är slagsida i debatten och jag saknar någon som kommer till åkermarkens försvar på samma sätt som det finns de som alltid står upp för skogen, säger Erik Pelling och trotsar regnet för att skynda vidare till ett möte med Trafikverket om genomförandet av Uppsalapaketet.

”Vi måste väga väldigt många intressen mot varandra”

– Vår strategi är att överlag vara väldigt försiktiga med att bygga på åkermark, säger Erik Pelling, kommunalråd i Uppsala.

PÅ ANDRA SIDAN ÅKERN, på institutionen för mark och miljö på SLU, befinner sig professor

»

FAKTA

Mark och klimat

Markens funktioner är livsviktiga för mänskligheten och de hotas av klimatkrisen, vilket FNs klimatpanel IPCC lyfte fram i en rapport i augusti. I den framgår det att marken, som är en begränsad tillgång globalt, måste förvaltas och brukas försiktigt och att nuvarande jord- och skogsbruk driver på klimatförändringarna. För att vända den negativa utvecklingen och ta tillvara på vegetationen och markens möjlighet att binda in kol, måste ekosystem skyddas och återställas. I korthet menar IPCC att jorderosion och ökenspridning måste minska snabbt liksom skogsskövling.

Rapporten visar också att storskalig produktion av kött och bioenergi behöver stora markarealer globalt vilket gör att de riskerar att motverka hållbar utveckling. IPCC-rapporten belyser komplexiteten i matproduktion och markanvändning och hur systemen hänger ihop. I Sverige kan viktiga åtgärder till exempel vara att restaurera jord- och skogsbrukets våtmarker och torvjordar samt minska användningen av konstgödsel och matsvinn.

KÄLLOR: *CLIMATE CHANGE & LAND* (IPPC), *TRÄDGÅRDEN JORDEN* (GUNNAR RUNDGREN), NATURSKYDDSFÖRENINGEN

Ingmar Messing visar runt på lantbruksuniversitetets marker i Uppsala med en spade i hand. – En mask! Den bästa jordbearbetaren som finns, ropar han förtjust.

Ingmar Messing. Han har engagerat sig mot kommunens planer att bebygga åkermarken.

– I Sverige finns bara drygt sju procent jordbruksmark, men det finns nästan 70 procent skog. Går det inte att förtäta och bygga på höjden är det bättre att bygga på skogsmark. Den är dessutom inte lika bördig. Att bygga på åkermark är ett oåterkalleligt beslut, säger Ingmar Messing och menar att kommunens översiktsplan behöver ändras.

– Staten har tagit fram en livsmedelsstrategi som sätter fokus på åkermarkens livsviktiga funktion och jag vill att den vägs in i en ny version av kommunens översiktsplan och av samma anledning bör Uppsalapaketet också göras om, säger Ingmar Messing, väl medveten om att hans önskningar kan bli svåra att få igenom.

Med en spade i hand visar han runt på SLUs ägor.

– Den här åkermarken är mycket viktig för vår forskning och undervisning. Dessutom är den väldigt representativ för Sveriges jordar, som ett Sverige i miniatyr, säger Ingmar Messing samtidigt som han gräver en liten grop i åkermarken.

– En mask! Den bästa jordbearbetaren som finns, ropar han förtjust.

Bakom honom syns den nya byggnaden där Erik Pelling intervjuades och tanken på fler nybyggen på området lockar inte.

– Det är urbaniseringen och de starka marknadskrafterna som gör att det ser ut som det gör. Vi skulle till exempel behöva se till så att det blir lönsamt att bo kvar på mindre orter, säger Ingmar Messing.

NÄR VI HÖRS PER TELEFON vid ett senare tillfälle berättar Erik Pelling om urbaniseringens utmaningar, hur kommunen försöker få balans mellan stad och land.

– Vi försöker gasa på i områden där marknaden inte tycker att det är tillräckligt attraktivt att bygga, och där marknaden är på väg att käka upp marken vill vi i stället bromsa. Det är inte en enkel ekvation att få till, men vi försöker, säger Erik Pelling.

Anders Larsson menar däremot att ekvationen går att lösa, utan att vare sig bebygga skogs- eller åkermark.

– Vi kan bygga tillräckligt med bostäder till en dubbelt så stor befolkning på de områden som redan är hårdgjorda idag. Dessutom kan städernas grönområden både bevaras och utökas, säger Anders Larsson och förklarar att Tyskland lyckas med detta.

– Här i Sverige tror vi att det är omöjligt och inställningen bottnar nog i att vi är ett land med stora ytor, vana att bre ut oss. Ett första steg är att lära oss av andra och förstå att vårt system inte alltid är bäst, säger Anders Larsson, som också menar att åkermarken måste skyddas genom att ställa om jordbruket till ekologisk, hållbar produktion där till exempel fler våtmarker anläggs.

”Vi behöver se till så att det blir lönsamt att bo kvar på mindre orter”

– Vi kan inte hela tiden eftersträva effektivitet och större volymer. Kanske har miljörörelsen i Sverige haft svårt att samla sig kring

»

Ragnar Brugård är inte ensam i sin kamp. På flera håll i landet har röster höjts för att bevara åkermark.

det ofta miljöfarliga jordbruket som bedrivs idag, säger Anders Larsson som en tänkbar förklaring på varför fler tycks stå upp för skogen än för åkermarken.

I KÖKET HEMMA HOS Ragnar Brugård är kaffet urdrucket. Han berättar om när E4an byggdes 1972 och hur hans pappa och grannar skapade en folkstorm och lyckades flytta motorvägen 400 meter längre bort från gården.

– Vi kommer inte att väcka en hel folkopinion nu, vi är för få här på slätten idag, säger Ragnar Brugård som tänker samla alla markägare i ett gemensamt brev till kommunen.

– De kan få bygga i skogen, men inte på åkermarken. Den ger vi inte upp.

RAGNAR BRUGÅRD ÄR INTE ensam i sin kamp. Runt om i Sverige finns flera exempel där röster höjs för att skydda åkermarken mot asfaltering.

Under hösten stoppades till exempel Örebro kommuns planer på att exploatera åkermark i Ormesta efter att grannarna till bondgården överklagat. Och i Staffanstorps kommun i Skåne startades nyligen en namninsamling till åkermarkens försvar då kommunen vill bygga bostäder på halva ytan av en stadsnära ekogård. Att intresset för åkermarkens betydelse ökar märker även Anders Larsson.

– Nu får jag ofta nya förfrågningar om att föreläsa eller skriva om behovet av att skydda vår åkermark. Så var det inte tidigare. •

FAKTA

Mark i Sverige

- 69 procent av landarealen består av skog, sju procent är jordbruksmark. Tre procent av marken är bebyggd.
- Arealen åkermark är 2 544 500 hektar, en minskning med 9 900 hektar jämfört med 2018.
- Arealen jordbruksmark (åker- och betesmark) har minskat med 32 100 hektar sedan 2014. Åkerarealen minskade med 52 100 hektar medan arealen betesmark och slåtteräng ökade med 20 000 hektar.
- 1913 fanns 0,65 hektar åkermark per person i Sverige. 2018 var siffran 0,25 hektar, lägre än i Europa men ganska nära genomsnittet i världen.

KÄLLOR: SCB OCH JORDBRUKSVERKET (PRELIMINÄRA SIFFOR 2019)